

KNIHA TÝDNE JANA ČEPA¹

Jan Čep se několikrát ve své autobiografii vyznává z celoživotní vášně četby. Považoval ji za nezbytnou ke zdravému a vyrovnanému životu každého člověka a měl za zlé moderní společnosti, zahlcené všemožnými rušivými hluky, že redukuje čas a prostor, který dříve lidé věnovali četbě. Četba, tento „hřích netrestaný“, máme-li užít obratu jednoho z Čepových milovaných francouzských autorů, Valery Larbauda, přináší Čepovi nejen okouzlení slovem, nýbrž především možnost, jak poznat lépe sebe i druhého; právě v četbě dobré literatury člověk může pronikat do skrytých hlubin života, přiblížit se jeho tajemství a snažit se lépe nahlédnout sám smysl lidské existence. V knihách klasiků Čep hledá „tajemství dobré prózy“², zároveň však přiznává, že v jistých chvílích se mu četba stávala i únikem, záminkou pro to, aby sám nemusel psát... Buď jak buď četba se stala Čepovi vitální nutností, jak dosvědčují i četné deníkové zápisky, v nichž reflektuje nebo jen stroze zaznamenává přečtené knihy.³ Od nástupu do rádia Svobodná Evropa (Radio Free Europe, dále RFE) v roce 1951 se Čepovi stala četba

¹ Text je přepracovanou kapitolou z monografie Jana Zatloukala *L'exil de Jan Čep. Un écrivain tchèque en France* (Paris, Institut d'études slaves, 2014). V češtině byla jeho část publikována ve sborníkovém příspěvku „O absolutních čtenářích aneb na okraj Čepova programu Kniha týdne“, in CHROBÁK, Jakub, (ed.), *Osobnost Mojžíra Trávnicka v české literatuře*, Vsetín, Nakladatelství Dalibor Malina, 2007, s. 89–95.

² Srov. TRÁVNÍČEK, Mojmír, *Pouť a vyhnanství. Život a dílo Jana Čepa*, Brno, Proglas, 1996, s. 133.

³ Následující příklad poukazuje jednak na frenetický rytmus Čepovy četby, jednak na hluboký smysl, který v četbě vidí – obohacení vnitřní zkušenosti čtenáře. Deníková citace je z 21. srpna 1960, kdy se Čep účastnil sympozia věnovaného Raymondu Queneauovi v normanském záměčku v Cerisy-la-Salle. Po přečtení úryvku je těžké si nepoložit otázku, jak mohl Čep přečíst takové penzum nikterak jednoduchých knih a zároveň se aktivně účastnit programu sympozia: „Během čtrnácti dní, co jsme v Cerisy, jsem přečetl: Halévýho, Degase, *Le mystère de l'Être* (2 sv.) G. Marcela, *Prisonnier politique* M. Orena, *Promesse de l'aube* R. Garyho, sv. Augustina, Péguyho, Hostovského. To je osm knih. Nemohl bych pokračovat v takovém tempu. Je třeba zároveň dělat i něco jiného. Jinak bychom četli tak, jako bychom se zbavovali jakékoli nudné roboty; nevytěžili bychom z ní [četby] pražádný užitek, nepřispěla by k obohacení naší vnitřní zkušenosti.“ [překlad francouzských citací v textu této předmluvy provedl J. Z.]

také povinností, prací, kterou postupem času vnímal stále víc jako vnučenou a nedobrovolnou a která se čím dál neúprosněji připomínala pravidelnými termíny.

Jan Čep pro RFE od počátku⁴ své spolupráce autorsky zajišťoval dva programy: filozoficko-náboženské meditace *Jak přežít* (později přejmenované na *Úvahy časové a nadčasové*) a kulturní vysílání *Kniha týdne*⁵. Zatímco z Čepových meditací byly již za jeho života v exilových nakladatelstvích publikovány hutné výběry (*O lidský svět, Samomluvy a rozhovory, Malé řeči sváteční, Poutník na zemi*), které byly recenzovány jak v exilovém tisku, tak i po vydání Čepova souborného díla v devadesátých letech, zůstával druhý Čepův pořad *Kniha týdne* více méně čtenářsky nepoznan a kriticky nereflktován. Okrajově se v některých vzpomínkových textech pořadu dotýká pouze Čepův rádiový kolega Jaroslav Dresler.⁶ Čepovy „knihy týdne“ v nich hodnotí velmi pozitivně, když mluví o „rozhlasových klenotech“, které „by i dnes stály za knižní vydání“. Jinak si však všímá spíše pikantností – opakovaně například uvádí, že Čep ve svých referátech „přestřeloval“, když citoval nejdrastičtější pasáže a eroticky nejotevřenější scény. O tom, že se s prvním tvrzením rádii ztotožňujeme, vypovídá tato kniha. Druhé tvrzení – čtenář sám posoudí – se však zdá poněkud přehnané.

Veškeré působení RFE bylo založeno na snaze rozrušovat informační monopol lidově demokratických republik přísunem objektivního zpravodajství, nezávislého na politicko-ideologických cílech komunistického režimu, a tato premisa samozřejmě platila i v kulturním vysílání, kde se projevovala především v uplatňování opozitních kategorií svobody a nesevobody (v intelektuální činnosti v nejšířším slova smyslu). Posláním *Knihy týdne* tedy bylo informovat posluchače za železnou oponou o literární

⁴ Mojmír Trávníček v Čepově biografii *Poutí a vyhnanství* mylně uvádí jako datum zahájení vysílání programu *Kniha týdne* rok 1960. Omyl se zdá vysvětlitelný tím, že ve stejném roce se Čep začal věnovat dalšímu kulturnímu programu s názvem *Slovo a svět*.

⁵ Rozlišujeme název pořadu, který uvádíme v kurzívě a s majuskulí (*Kniha týdne*) od realizace konkrétních referátů, jež uvádíme v uvozovkách a s malým počátečním písmenem („kniha týdne“).

⁶ Viz články J. Dreslera „Překladatel a redaktor Jan Čep, *Národní politika*, č. 1, 1983; „Slovo a svět“, *Akord XX*, č. 1, 1994, s. 3–4; „Jan Čep ve Svobodné Evropě“, in VALOUCH, František (ed.), *Konference o díle Jana Čepa*, Olomouc, Danal, 1999, s. 111–113.

produkcí západního světa a zavést tak do hermeticky uzavřeného prostředí komunistických zemí průduchy svobodného myšlení a tvorby, a zároveň úsilí o udržování literární a historické paměti. Zejména v prvních letech vysílání to zdůrazňovala úvodní formule, která hlásala, že *Knihy týdne* seznamuje posluchače „s novou literární tvorbou svobodného světa a především s autory, které dala na index tak zvaná stalinská estetika a komunistická policie“.⁷

Již jsme předznamenali, že vztah samotného Čepa k jeho druhému kulturnímu programu byl rozporuplný, ba spíše negativní. Svědčí o tom i skutečnost, že na rozdíl od svých meditací, kterých si cenil nepoměrně víc, nechával své referáty o knihách vysílat anonymně. *Knihy týdne* mu byla, jak sám říká, „robotou“, závazkem, který nutno odbyt, ale který nemá s opravdovou tvůrčí aktivitou mnoho společného, naopak ji spíše znemožňuje.⁸ Jistěže už dříve mu byla četba pracovní povinností, když působil jako lektor v Melantrichu či Vyšehradě, ale tehdy, na rozdíl od situace v exilu, měl dostatek času i hmotného zabezpečení na vlastní psaní.

Knihy týdne byla programem týdenním a Čep nebyl sám, kdo jej připravoval. Střídal se s dalšími kulturními redaktory, za všechny jmenujme alespoň Vladimíra Pešku, Petra Demetze a Zdeňka Lederera. Čepovo penzum tak bylo stanoveno na jednu „knihu“ za čtrnáct dní. Zohledníme-li pravidelnou měsíční dovolenou, pak jednoduchým výpočtem dojdeme ke 22 referátům ročně, což znamená přibližně 320 titulů za celé Čepovo působení v RFE. Rozprostřen do období téměř patnácti let se takový počet nezdá nikterak ohromující. Je však dostatečně reprezentativní, abychom na jeho základě poskytli základní charakteristiku Čepova programu *Knihy týdne*.

⁷ Jan Čep: Egon Hostovský – *Pobřežovaný* [*Knihy týdne*].

⁸ Uvedme jedno z vzácných míst, kdy se sám Čep vyjadřuje o programu *Knihy týdne*: „Proti vší naději jsem dokončil svou knihu týdne o ‚posmrtném holdu Albertu Camusovi‘, která vyšla v *La Table Ronde*. I přes pocit, že jde o špatně odvedenou práci a že jsem musel hodně podvádět, abych se dobral konce, se nemožu ubránit pocitu jistého uspokojení; je to ovšem uspokojení ze skončené roboty, nikoliv z tvorby. Kdybych nebyl během všech těch let dělal nic jiného a dělal jsem o mnoho víc? Nestačilo by to k zaplnění prázdnoty pomarněného času.“ (Deník, 28. března 1960)

Výběr autorů a kritéria výběru

Paleta autorů, o nichž Čep referuje, je neobyčejně rozmanitá. Převažují knihy spisovatelů francouzských, které jsou ve větší či menší míře doplňovány díly z literatury anglické, italské, německé a některých dalších. Rovněž generačně jsou tu spisovatelé rozliční: setkáme se jak s autory, kteří začali publikovat už před první světovou válkou (Georges Duhamel, Georges Dorgelès, Thomas Mann, Paul Valéry, Valery Larbaud, André Maurois), a s romanopisci zlatého meziválečného období (Georges Bernanos, Julien Green, Saint-Exupéry, André Chamson, Henri Bosco), tak se spisovateli, kteří vstupovali do literatury až po druhé světové válce a v průběhu Čepova exilového pobývání (Hervé Bazin, Luc Estang, Romain Gary, Michel Butor, Claude Mauriac).

Pro nikoho nebude asi překvapením, že velkou skupinu autorů, které si Čep pro svá vysílání vybíral, tvoří spisovatelé katolické orientace. Nešlo jen o autory, které intimně znal, nebo dokonce překládal již v meziválečných letech jako například Francouzi Bernanos, Claudel, Mauriac, Julien Green či Angličané Bruce Marshall, Graham Greene, Evelyn Waugh, Francis Stuart; soustavnou pozornost věnuje také mladé nastupující generaci, která se hlásí ke křesťanským hodnotám. Pravidelně referuje o nových knihách Luka Estanga, Rogera Bésuse, Pierra-Henriho Simona, Jeana Cayrola, Gilberta Cesbrona, či Henriho Quefféleka, tj. generace, která, řečeno s Čepem, nese „literární a duchovní dědictví Mauriakovo a Bernanosovo“.⁹

Kromě katolických autorů se Čep hojně zabýval na první pohled poněkud překvapivě autory antiky. Přináší posluchačům referáty o Sofoklovi, Vergilioví, Ovidioví, Horatiovi, několikrát se také vrací k největšímu básníku středověku Dantovi. Při bedlivějším prozkoumání vidíme, že je to výběr zcela přirozený, respektující logiku vnitřního vývoje Čepova čtenářského vkusu, který se stále více odklání od tvorby současníků – kterou je, jak píše svému exilovému příteli Peškovi, často „znechucen“¹⁰ – a orientuje se naopak se zvědavostí stále obnovovanou ke klasikům.

⁹ Jan Čep: Roger Bésus – *Člověk, který vás miloval* [Knihy týdne].

¹⁰ „Já začínám být ‚écœuré‘ nynější francouzskou literární produkcí. [...] Noví francouzští autoři – i autorky – si příliš libují v svévolné a cynické krutosti. Možná, že jsou to trochu nepřiznané výčitky svědomí (toto poslední slovo ovšem není vzato z jejich slovníku) za to, že si nechťejí připustit utrpení okolního světa (anebo je to nepřímá reakce na toto utrpení). Ale

Další ucelenou skupinou autorů, kterou Čep představuje posluchačům RFE, jsou – podobně jako on sám – spisovatelé žijící v exilu. Není pochyb, že zde působí i důvody ryze osobní. Referáty o spisovatelích, kteří se prosadili v adoptivní vlasti, vždy znovu jitrí drásavé vědomí vlastního literárního ztroskotání ve Francii. Když v roce 1960 získá prestižní cenu Goncourtů román *Bůh se narodil v exilu* rumunského emigranta Vintily Horii, Čep o něm přináší pozitivní recenzi. Zároveň se však ve svém deníku neubrání pocitu trpkosti, a z něj plynoucímu sebekritickému zpytování: „V *Nouvelles Littéraires* pochvalný článek Daniela Ropse o románu, jehož autorem je rumunský emigrant. Nemohu se ubránit, abych s hořkostí nemyslel na svůj vlastní neúspěch ve Francii jako spisovatel. Je to celé jen moje vina? [...] Je snad pravda, že to, co jsem napsal, není nic, je-li to odloučeno od mateřské řeči, od mé země? Nebo mi spíše chyběla energie, vůle, vytrvalost?“¹¹

Mimo Vintily Horii jsou Čepovy recenze věnovány románům dalších rumunských emigrantů Constantina Amariu či Petra Dumitriu. Netřeba snad zmiňovat, že se obsáhle zabíral novými romány svého přítele Egona Hostovského (jehož *Dobročinný večerek* ve spolupráci s manželkou přeložil do francouzštiny), či francouzskými romány mladého českého exulanta Jana Kolára.

Poslední homogenní skupinou autorů, na kterou se zaměříme, jsou spisovatelé, kteří hledají nové cesty pro žánr románu. Ve svém pařížském exilu je Čep jedním z mála českých literátů, kterým je dáno být přímo u zrodu a formování tzv. nového románu. Pozorně sleduje novátorská díla spisovatelů sdružených pod heslem odmítnutí tradičního románu a referuje o knihách Michela Butora, Clauda Mauriaka či Marguerite Durasové, byť jsou mu jejich teoretická východiska na míle vzdálená.

Nastupující generace soudobé francouzské literatury je podle Čepa „poznávaná zkušeností nejistoty a nestálosti“, z čehož pramení potřeba neustále vše znovu ověřovat. V popředí zájmu mladých autorů je tedy problematika ontologická (kdo jsem já a co utváří moji identitu) a noetická (jak

ať dělají, co dělají, tento svět jednoho dne strašlivě vtrhne do jejich příliš důmyslných literárních a psychologických konstrukcí. [...] Ale chtěl jsem jenom říci, že rozdíl mezi Bernanosy a Gidy, Camusy a Sartry – ba i mezi Mauriaky a Duhamely – a těmihle Perrymi, Bosquety, Dutourdy, Zérafy, atd. bije do očí.“ Jan Čep Vladimíru Peškovi, 12 prosince 1952; viz také ZATLOUKAL, Jan (ed.), *Milý Vladimíre... Milý Maestro... Vzájemná korespondence Jana Čepa a Vladimíra Pešky (1951–1966)*, Brno, CDK, 2009, s. 41–42.

¹¹ Deník, 18. března 1960.

mohu poznat sebe a svět kolem mne), na kterou reagují formálním experimentováním. V referátu o románu *Večere ve městě* Claudi Mauriaka Čep definuje společnou ambici nových romanopisců po „absolutní objektivitě“:

Všichni hledají nový výraz, novou románovou techniku, která by zachytila a navodila skutečnost způsobem naléhavějším a pravdivějším, nežli by bylo možné v dosavadní románové tvorbě. Nejde ovšem jenom o formu, o nový vyprávěcí způsob; jde především o novou noetiku, o jistou filozofii poznání; o vztah lidského vědomí k lidem a věcem, k okolnímu světu. Klade se tu znova otázka existence každého jednotlivého já a existence věcí, pokud se odrážejí v jednotlivém vědomí a pokud je vytvářejí nebo spoluvytvářejí.

Požadavek nové noetiky má své dopady i v oblasti estetické. Čep je s to ocenit poctivost hledání těchto autorů i formální odvahu. U Butora upozorňuje na „dráždivou neschůdnost vyprávění“, a na „neuvěřitelně podrobný a přesný popis, který se spojuje se schopností vzpomínky stejně podrobné a přesné“; u Mauriaka na „napětí stále stupňované“ a na „vnitřní děj [utvořený] z rozhovorů a vnitřních monologů zdánlivě útržkových, rozbíhajících se všemi směry“; u Durasové na vyprávění oprostěné na maximum dosahující však intenzity, jež se „stává skoro nesnesitelnou“. Je-li Čep těmto modernistickým tendencím v románu otevřený, zůstává vůči nim zároveň obezřetným, neboť jejich postuláty považuje za iluzorní¹² a nový román tak vnímá ve vývoji žánru jako slepou uličku. I když se vyprávěcí postupy a románová technika u Butora či Claudi Mauriaka zdají v souladu s jejich autorskými uměleckými záměry, jedná se podle Čepa o techniku na jedno použití. Nadto, ostentativní důraz na formální stránku slovesného díla je zcela v protikladu s Čepovou koncepcí literatury jakožto odrazu rajske zahrady.

Z hlediska literárního věhlasu můžeme říci, že, ačkoliv převážná většina Čepových referátů je věnována renomovaným spisovatelům, zkušeným romanopiscům a novelistům, najdeme v „knihách týdne“ také autory začínající, spisovatele sváteční, ba i samouky a amatéry (z příležitostných autorů

¹² Čep si je vědom tendence nového románu k popření zápletky a tradiční psychologie. Avšak podle něj i psychologie „objektivní, věcná, založená na podrobné analýze smyslových vjemů“ je nutně alespoň zčásti subjektivní, neboť „vždycky záleží na autorově filozofickém apriori, na jeho celkovém vidění člověka a světa“.

např. politikové de Gaullovy vlády, J. de Bourbon-Busset a E. Michelet; ze začínajících namátkou M. Forestierová, A. Bardinová, A. Goes, J. Sullivan, J. Fane). Je si toho ostatně sám vědom, když upozorňuje své posluchače, že autor, o jehož knize referuje, představuje pouze „dobrý průměr“ a jeho „jméno [se] nevyskytuje mezi nejpřednějšími“.

Ve výběru svých knih nebyl Čep ničím omezován, volil autory podle vnitřní afinity, nebo podle tématu, které ho zaujalo.¹³ Přesto můžeme vysledovat dvě skutečnosti, které Čepa ve volbě knih do jisté míry ovlivňovaly. V prvním případě jde o vliv prestižních literárních cen, o autoritu respektovaných literárních kritiků, o ovzduší kulturních debat a polemik, které vřily pařížské intelektuální prostředí. Poměrně často tak Čep sáhne po knize, která získala nějaké ocenění nebo se pro daný titul rozhodne pod vlivem recenzí v pařížském tisku.¹⁴ Druhým faktorem byla možnost, latentně přítomná v recenzované knize, otevřít polemiku s kulturním děním v Československu. Vesměš šlo o srovnání, respektive odhalení kontrastů, mezi tvůrčí svobodou na Západě a ideologickým spoutáním tvorby v komunistických zemích. V následujícím obsáhlém úryvku jsou zastoupeny oba zmíněné faktory. Jedná se o úvodní pasáž z „knihy týdne“ věnované románu *Zákon* Rogera Vaillanda, v níž Čep jednak zdůrazňuje svou nezávislost na literárních cenách, jednak zaujímá polemické stanovisko ke stavu kultury ve vlasti. Druhý faktor má v tomto případě zřetelně větší váhu, poněvadž Čep referuje o románu především proto, aby manifestoval svou svobodu informovat o knize, jejíž duch a ideové poselství se mu přičí – věc naprosto nemožná v totalitní společnosti:

Nepokládáme za svou povinnost mluvit v tomto vysílání o všech francouzských cenách. Porota Akademie Goncourtů se už tolikrát zmýlila; udělila cenu románům, na které si už za dva měsíce nikdo nevzpomněl,

¹³ Stejnou volnost měl i při psaní svých meditací, jak svěčuje v dopise z 6. června 1952 příteli Henriemu Queffélekov: „Nikdo mi nikdy [v příspěvcích pro RFE] neškrtl ani slovo.“

¹⁴ Čep referuje o knihách ověčených těmito literárními cenami: cenou Goncourtů, Médicis, Femina, Renaudot, Interallié, Velkou cenou Francouzské akademie, Velkou katolickou cenou za literaturu. Podrobněji viz příloha Čepovy „knihy týdne“ poctěné francouzskými literárními cenami, s. 530. Z pařížských kritiků se Čep nejčastěji dovolává Andrého Rousseauxe, „vrchního kritika“ deníku *Figaro littéraire*, v pařížských literárních kruzích údajně přezdívaného „zlomyslný kulhavec“.

a pominula autory, kteří se už dnes jeví, i slepému a hluchému, jako klasické francouzské prózy první poloviny dvacátého století.

Mohli jsme tedy klidně vynechat Vaillandův román v tomto vyslání. Odhodláváme-li se o něm přesto mluvit, používáme svobody, jaké užívají kritikové předních francouzských literárních kronik; na příklad André Rousseaux ve *Figaro littéraire* se nestará o to, co napíší jeho kolegové o této knize v *Nouvelles littéraires* nebo kdekoli jinde.

Avšak naše váhání mělo ještě jiné příčiny. Jakýsi Ivo Fleischmann – říkáme ‚jakýsi‘, přestože byl ten mladík dost dlouhou dobu, způsobem nevysvětlitelným, československým kulturním ‚atašé‘ v Paříži a že podepsal několik knížek – se zmiňuje o Vaillandovi v jednom z nedávných čísel *Literárních novin*, v kronice o cizích literaturách, nadepsané ‚Otevřené okno‘. Po pravdě řečeno, je to velmi malé okýnko, sotva pootevřené. Zahlédáme tou nepatrnou skulinou profil Rogera Vaillanda, načrtnutý jeho přítelem Claudem Roy. [...]

O románové tvorbě Vaillandově neříká Fleischmann nic; nemluví o námetu jeho poslední knihy, *Zákon*, která dostala cenu Goncourtův.

Podobné případy, kdy se referent odchýlí od tématu sledované knihy, aby odkrýval zneužití literatury a degradaci kultury v komunistickém Československu, se v Čepových ‚knihách týdne‘ objevují často. Uvedme alespoň ještě jeden příklad, kdy Čep pranýřuje oblast komunistického školství, kde se vzdělávání podle nových socialistických osnov mění z formace na deformaci. V ‚knize týdne‘ věnované monografii o Vergiliově můžeme narazit na tuto digresi:

Nynější školní a výchovný systém v našich zemích není příliš příznivý klasickým studiím. U našich ideových zákonodárců začíná a končí všechna kultura Marxem a ostatní existuje jenom potud, pokud se to dá vyložit jako jeho neumělá a nedokonalá předtucha. My však nemyslíme, že intelektuální a duchovní pokrok záleží v tom, že se člověku utínají hluboké souvislosti stáletého duchovního vývoje. Zdá se nám naopak, že stojíme pevněji na zemi, že jsme více a hlouběji lidmi, objevíme-li u člověka, který žil před dvěma tisíci lety, jistá hnutí srdce, rozumu a duše, která známe i my; čteme-li větu nebo verš, které probouzejí v naší obraznosti, v našich citech známé ozvěny.¹⁵

¹⁵ Jan Čep: Anne-Marie Guilleminová – *Vergilius, básník, umělec a myslitel [Kniha týdne]*.

Tematické a žánrové zastoupení

Velká rozrůzněnost vládne také v oblasti tematiky Čepem vybraných knih a jejich žánrového zařazení. Můžeme vyčlenit čtyři tematické okruhy, které dominují v Čepových vysláních. První dva vycházejí z poválečné situace a jsou odrazem tragické aktuality: tematika válečná a koncentračnická (židovská) se tu střídá s problémem totalitních společností. Další dvě centra představují tematiku intimnější, neodlučitelnou od Čepova uměleckého a myšlenkového univerza: jedná se o romány zasazené do venkovského prostředí, o příběhy, jejichž hrdinové jsou děti, především však o problematiku náboženskou a metafyzickou. Nezřídka se jednotlivé tematické okruhy doplňují a prolínají. Tak je tomu například v knihách švábského pastora Alberta Goese, který za druhé světové války působil jako vojenský duchovní na východní frontě. Pochvalnou recenzi autorovy prvotiny *Neklidná noc* Čep zakončuje takřka v patetickém tónu a je zřejmé, že brutalita válečná mu opět aktualizuje brutalitu komunistickou: „Je dobré slyšet a číst takové svědectví o tom, že hluboký lidský cit, duchovní podstata a důstojnost člověka nemohou být udušeny a převráceny žádnou ideologií a zvířecí brutalitou, že nemohou zahynout ani uprostřed hrůz, kterým tu chvíli nevidíme konce.“

Z válečné tematiky jsou bezpochyby nejvíce zastoupeny romány čerpající látku z druhé světové války, a to ať již se jedná o díla světově proslulá jako *Válečný pilot*, nebo dnes více méně neznámá (*Srub* Jean-Paula Cléberta, *Jensův Slepec*, baladický příběh rumunského emigranta Constantina Amariu *Nevěsta ticha*). Objevují se i válečné romány, které se odehrávají hlouběji v minulosti jako například román Marie Forestierové *Pevnost San Lorenzo*, který je zasazen do doby napoleonské. Jiné „knihy týdne“ zase představují romány, které, podobně jako Malrauxova *Naděje*, přibližují občanskou válku ve Španělsku (*Corrida vítězství* George Conchona či *Lepič plakátů* Michela del Castilla). Nakonec tu jsou také romány, které o válce vypovídají jen nepřímou a které otevřeně nelíčí konkrétní válečné události, ale soustředí se spíše na zachycení neurčité atmosféry úzkosti a krutosti. Sem by patřily například romány Julienu Gracqa *Pobřeží Syrt* a *Balkón v lese*, odehrávající se v jakémsi bezčase, přičemž druhý jmenovaný román neváhá Čep ve svém referátě označit za jednu „z nejzávažnějších knih, které vyšly v poslední době ve Francii“.

Téma druhé světové války úzce souvisí s tematikou židovskou a koncentračnickou. První je zastoupeno románem *Poslední spravedlivý*, jehož autor, teprve jednatřicetiletý André Schwarz-Bart, za něj v roce 1959 obdržel Goncourtovu cenu. Čep rovněž referuje o vzpomínkách z Dachau Edmonda Micheleta *Ulice svobody*, a to i přesto, že autorem nebyl spisovatel, nýbrž politik, ministr de Gaullovy vlády. V úvodu referátu ospravedlňuje svůj výběr, neboť si je vědom, že podobných a mnohdy i světově proslulých svědectví vyšlo od války již mnoho:

Málo bývalých vězňů se dovedlo ve vzpomínkách povznést na stanovisko mravně tak spravedlivé jako Edmond Michelet [...]; koncentračnická zkušenost nebyla příležitostí jenom k tomu, aby ukázala, co je v člověku nejsurovějšího, ale zároveň, jakého čistého hrdinství a obětavosti je schopen člověk v situacích, které ho chtějí zbavit neslýchanou fyzickou a mravní bídou vši lidské důstojnosti; a konečně – koncentrační tábory nenáleží bohužel definitivně minulosti, a zvrácená bestialita, která vládla v Buchenwaldě, v Dachau, v Mauthausenu a jinde, se kryje jenom jinými jmény.

Také téma totalitarismu je v Čepových „knihách týdne“ přítomno několikrát způsobem. Jednak jsou to referáty, v nichž neprodleně seznamuje posluchače s knihami, které jsou dnes považovány za klasická díla pro všechny, kdo se fenoménem totalitarismu chtějí zabývat: *Opium intelektuálů* Raymonda Arona, *Lidský úděl* Hany Arendtové. Vedle těchto prací teoretického charakteru Čep přináší informace o knihách, které popisují přímou zkušenost s totalitní mocí. Jedná se například o reportáž s názvem *Překladatelkou v Moskvě* Claudine Canettiové, o zážitcích francouzského novináře Luciena Bodarda z návštěvy komunistické Číny *Čínská můra*, o drásavé svědectví Andrée Sentaurensově *Sedmnáct let v sovětských táborech*. U posledně jmenované knihy se Čep v závěrečném zhodnocení mimo jiné zamýšlí nad postavením režimních spisovatelů, kteří podle něj přítakáním režimu ztrácejí důvod své existence. Nakonec i řada fiktivních příběhů, o nichž Čep referuje, je zasazena do totalitních států. Je tomu tak například v románu Luka Estanga *Výslech*, jehož protagonista, pravověrný marxista, předstírající na příkaz strany kněze, se do své hry zaplete natolik, že je sám nakonec komunistickou justicí souzen.

Náboženská tematika se nevyčerpává katolickými romanopisci, které jsme citovali výše. Je samozřejmé, že Čep referuje o každé nové knize Mauriakové a Greenové (jak Julienu tak Grahama) a seznamuje posluchače také s nastupující katolickou generací reprezentovanou jmény jako Estang, Bésus, Cayrol, P.-H. Simon, kteří v jistém smyslu tvoří protiváhu jak formálnímu experimentování Nového románu, tak filozofickému relativismu a cynismu mladých agnostiků vstoupivším do literatury v poválečných letech. Tito mladí katoličtí autoři podle Čepa nikterak neuhýbají před tragikou doby a ostře vnímají její problémy a složitost, ovšem na rozdíl od ostatních hledají odpovědi ve světle Evangelia a namísto cynismu či zoufalství nabízejí ctinnost naděje. Mezi nimi lze také ještě nalézt spisovatele, řeceno s Čepem, kteří „nekřičí a nespěchají“. S oblibou se Čep vrací k Julienu Greenovi, kterého označuje za „tvůrce prostoru ticha“. Je to vlastnost, která má v „době rychlostních rekordů a ohlušujícího křiku politické a ideologické propagandy“ pro Čepa nesmírnou cenu. V závěru své recenze šestého svazku Greenova *Deníku* vyzdvihuje právě schopnost niterného usebrání jako nutný předpoklad zachování vnitřní integrity člověka:

Pozorný pohled, tiché slovo, které se položí jako prst na věc, mají v naší situaci váhu a význam činu. Zahynuli bychom udušením, kdyby se okolo některých lidí naší doby nešířily kontemplativní oázy, kdyby nebyli někteří duchové schopni nejenom vidět věci v jejich závrtném pohybu, ale zároveň je vážit v tom, co z nich nepomíjí.

Čep však nerefereje pouze o knihách autorů, kteří se ke křesťanství sami hlásí. Ohledává náboženský problém i v dílech, která provokují, nebo která transcendentno *apriori* odmítají. Do tohoto okruhu by patřil Kazantzakisův *Kristus znovu ukřižovaný*, pozdní díla Georgese Duhamela (náboženské téma je postaveno, ale není řešeno z hlediska ortodoxní nauky), či romány některých agnostiků, které sice odrážejí „metafyzickou úzkost“ doby, ovšem veškerá metafyzika je z nich záměrně vytěsněna. Například recenzi o jednom z románů Emmanuela Roblèse zakončuje Čep tímto zjištěním:

Plnost lidské lásky má dostačit všemu, a sama úzkost před smrtí se v této lásce rozplývá. Pro křesťana je to ovšem zjev podivný a znepokojující: vidět, jak se buduje celá literatura, kde žízeň absolutna živá a povznáší estetiku

a morálku, ale zároveň myslí, že může být uhašena jenom na luzích této země a z vášní lidského srdce.¹⁶

Rovněž z hlediska žánrového jsou „knihy týdne“ velmi různorodé. Kromě románu, který je přirozeně žánrem nejfrekventovanějším, se velké pozornosti těší také kratší útvar novely či povídky. U Čepa, který je pokládán za mistra krátkých epických forem, je docela pochopitelné, že sleduje vývoj a proměny „svého“ žánru. Kromě sbírek novel francouzských autorů (*Voda a oheň, Já vám píši, Noc a prameny, Veliké odpuštění* Marcela Arlanda, *Pas-sion* Jeana Schlumbergera, *Samoty a Pod černým nebem* Henriho Quefféleka, *Všechno bdí a já spím* Gilberta Cesbrona, *Sólo pro klavír* André Mauroise) referoval Čep také o novelách německé proveniencce (*Oklamaná* Thomase Manna či *Zhašené svíce* Gertrudy von Le Fort) či o knihách švýcarského novelisty Friedricha Dürrenmatta (*Slib, Porucha*). Není bez významu, že se Čep opakovaně vracel k dílům Marcela Arlanda, s kterým se ostatně v exilu osobně poznal. Považoval jej za jednoho z nejlepších soudobých novelistů vůbec a jeho tvorba mu byla více než blízká. Svědčí o tom nejen četné pasáže z recenzí Arlandových knih, které by bylo možno vztáhnout na tvorbu samotného Čepa, ale i explicitní přihlášení se k okruhu povídkářů, mezi kterými uvádí vedle Čechova a Mansfieldové právě Arlanda.¹⁷

Zejména od začátku šedesátých let výrazně stoupá počet memoárové literatury, autobiografií, vzpomínek z dětství. Je přirozené, že s přibývajícím věkem člověk začíná bilancovat a také u Čepa se na prahu šedesátky tato snaha zahlédnout siločáry vlastní existence plně projeví v touze zanechat autobiografický spis, kterým se o pár let později stane *Sestra úzkost*. Přirozeně ho tedy zajímá, jak se s tímto nelehkým žánrem vyrovnali jiní spisovatelé, jak uchopili prchavou látku vlastního života, jak se jim podařilo evokovat důležité momenty dětství a dospívání, které náležejí povětšinou do sféry intimního prožitku a jen nesnadno se sdílejí s druhým. Také tím vysvětlíme nárůst autobiografické literatury v Čepových „knihách týdne“ té doby: například v roce 1961 Čep referuje hned o čtyřech knihách

¹⁶ Jan Čep: Emmanuel Roblès – *Tomu se říká zoře* [Knihy týdne].

¹⁷ V dopise Madeleine Monzerové z 19. září 1946 Čep běduje nad nedostatkem či dokonce absencí epického elementu ve své tvorbě. Na svou obhajobu se dovolává právě tří zmíněných spisovatelů.

vzpomínkového charakteru (paměti Guéhennovy, vzpomínky na dětství H. Bosca a J. Guittona, autobiografie M. Genevoixe), oproti obvykle jedné až dvěma v letech předchozích. O důležitosti, kterou Čep přikládal různým formám „ego-literatury“, svědčí rovněž opakované referáty o knihách vycházejících v edici „Autoři, soudci svého díla“, kde ho více než komentář vlastního života zajímá reflexe tvorby daného autora, to, „kterým svým knihám přikládá větší důležitost, ke kterým má větší osobní vztah, s kterými spisovateli, minulými nebo současnými se cítí vnitřně příbuzný“.¹⁸

Stále větší místo v Čepových programech zaujímá také literatura esejistická a odborná. Odklon od fikce je zřetelný, soudobá románová produkce, jak jsme citovali výše, Čepa nenaplňuje, četba krásné literatury ho povětšinou nudí. Filozofu Gabrielu Marcelovi si posteskně nad tím, kolik času marní čtením knih pro přípravu svých radiových programů, a dodává, že nadále by četl již jen „několik klasiků a velmi málo ‚moderních‘, jejichž výčet by končil u Newmana, Claudela, Bernanose a dvou či tří jiných“.¹⁹ Čím dál častěji se tak v Čepových „knihách týdne“ objevují díla filozofů a teologů (Jean Guitton), historiků a archeologů (Daniel-Rops, Henri Marrou, René Grousset, Jérôme Carcopino), literárních kritiků či univerzitních profesorů (Alain Hus, Henri-Paul Eydoux, Jacques Perret, Joël Le Gall, Henri Guillemin, Gaëtan Picon). Je nepochybné, že tyto knihy ovlivnily samotného Čepa v jeho exilové esejistice, především v cyklech meditací, v nichž se zabýval takovými tématy, jako jsou smysl lidských dějin, problematika lidského vědomí či intersubjektivní vztahy.

„Mluvená recenze“ – formální aspekt *Knihy týdne*

Z hlediska funkce patří Čepovy „knihy týdne“ k žánru recenze, jež má za cíl přinést posluchači informace o nově vyšlých knihách. Na rozdíl od tradičních recenzí publikovaných v tisku a určených k osobní a třeba i opakované četbě, byla *Knihy týdne*, podobně jako *Úvahy časové a nadčasové*, programem rozhlasovým, určeným k jednorázovému poslechu, což do značné míry také determinovalo jejich podobu.²⁰ Spolu s Jaroslavem

¹⁸ Jan Čep: André Maurois – *Podobizna přítele, který se jmenoval já* [*Knihy týdne*].

¹⁹ Jan Čep Gabrielu Marcelovi, 19. srpna 1960.

²⁰ Je však pravda, že čas od času Čep své rozhlasové „knihy týdne“ upravoval pro otištění v některém z exilových periodik.

Dreslerem bychom tedy pro Čepovy „knihy týdne“ mohli užít žánrového označení „mluvené recenze“.

Specifičnost rozhlasové recenze vyplývala jednak z přesně stanovené stopáže daného programu, jednak z povahy komunikace, která při radiovém vysílání vyžaduje mnohem intenzivnější vazbu na posluchače (navázání kontaktu a udržení pozornosti), než je tomu u recenze v tisku. Pro kulturní program *Knihy týdne* byla stanovena časová dotace 15 minut (kratší *Úvahy časové a nadčasové* měly stopáž jen 10 minut), které se však Čepovi konkretizují formou psaného textu. Jedna „knihy týdne“ tak představuje v průměru 10 stran rukopisu či 6–8 stran strojopisu. Přesně stanovená délka vysílání nutí autora, aby důsledně promyšlel sled svých myšlenek, aby se soustředil na podstatné a omezil nadbytečné digrese tak, aby vzdálený posluchač, který nemá recenzovanou knihu k dispozici, dobře porozuměl. Hledisko srozumitelnosti a jasnosti je – oproti klasické recenzi, kterou čtenář může číst opakovaně – zcela zásadní. Vede na jedné straně k hutnému a koncentrovanému vyjádření, k vyhmátnutí podstaty; na druhé straně se někdy neubrání fragmentárnímu roztržštění, nebo nutnému zploštění a zjednodušení. Tehdy se Čepův referát stává povrchním převyprávěním děje knihy bez požadovaného kriticko-analytického ponoru.

Z hlediska příjemce byl program *Knihy týdne* určen publiku více méně homogennímu, tj. milovníkům literatury, zejména těm, kterým nepostačovaly obzory oficiální literatury v komunistickém Československu. Kontakt s publikem byl ovšem, alespoň v prvních letech vysílání, zcela iluzorní a Čep velmi trpěl pocitem, že mluví „do prázdna“. Ve svých „knihách týdne“ je Čepova přítomnost skrytá a diskrétní. Projevuje se tehdy, když se vrací do minulosti, aby posluchačům, žijícím v kulturním prostoru hermeticky uzavřeném, osvěžil společnou literární paměť a zvýraznil tvůrčí kontinuitu autorů a aby poukázal na jejich další vývoj. Neúnavně připomíná, že ten či onen autor vycházel v meziválečném období v tom či onom pražském nakladatelství, byl přeložen tím či oním překladatelem, a vybízí své posluchače, aby si znovu přečetli alespoň starší díla zakázaných autorů, když už nemají přístup k dílům novým.

Nejenom ve svých „knihách týdne“ věnoval Čep speciální zřetel mladé generaci. V jeho programech pro RFE je zřejmá obava o její osud, neboť jí, stíženou komunistickou propagandou a ideologicky podbarvenou výchovou, hrozí morální a intelektuální devastace. Ve svých referátech tak nezříd-

ka přiznává, že si jen stěží dovede představit, co říkají jména zakázaných autorů mladším posluchačům, zoufá si, má-li představit například Bernanose těm, „kteří snad od Bernanose nic nečtli nebo o něm ani neslyšeli“.²¹ Podobné stesky, kterých Čep zároveň využívá k tvrdé kritice komunistické inteligence, se neobjevují jen u spisovatelů katolické orientace, kteří jsou v komunistických zemích na indexu, ale nalezneme je například i v referátu věnovanému „bezvěrci“ Paulu Valérymu:

Rádi bychom se domnívali, že nemusíme ani našim mladším posluchačům připomínat tituly hlavních děl Paula Valéryho: *Mladá Parka*, *Kouzla*, *Hřbitov u moře*; a z prózy *Pan Těste* a *Variété* – všechna tato vyjmenovaná díla (a možná i jiná) byla před válkou přeložena do češtiny. Jejich osud v naší lidově demokratické literatuře je pochybný; vždyť se i na revolučním sjezdu Svazu československých spisovatelů v dubnu roku 1956 vyjádřil jeden přední český básník s nelíbeným opovržením o takzvaných „valeryánech“, které hodil takříkajíc do jednoho pytle s takzvanými „kostelníky“. – A ví Bůh, jak měl Paul Valéry daleko ke „kostelníkům“ rázu třeba Claudelova aspoň na této zemi.²²

Pevně daná forma rozhlasové recenze udávala také více méně jednotnou strukturu, která nedávala autorovi mnoho prostoru pro tvůrčí originalitu. Čepovy „knihy týdne“ tak sledují povětšinou jednotné schéma. V úvodních odstavcích Čep přistupuje k představení autora knihy, kterého začleňuje do soudobého literárního kontextu a připomíná jeho předchozí tvůrčí vývoj. Zde také Čep nastiňuje, je-li to u daného autora možné, jeho vztah k Československu (např. českou inspiraci u Claudela či Camuse; překlady a recepce v období meziválečném; stanovisko k vývoji po únoru 1948 atp.). Po úvodní části, která může čítat i několik stran, následuje vlastní analýza knihy, v níž Čep, kromě sumarizace fabule a hlavních témat knihy, věnuje pozornost také formální složce díla, komentuje složitou románovou techniku a oceňuje její odvahu a novost, nebo méně často odhaluje nedostatky knihy, o níž referuje. Významnou úlohu také zastává překlad pečlivě vybraných úryvků, ať už jde o klíčové momenty děje, citace ilustrující formální

²¹ Jan Čep: Georges Bernanos – *Soumrak starců* [Knihy týdne]

²² Jan Čep: Henri Mondor – *Důvěrné hovory s Paulem Valérym* [Knihy týdne].

originalitu či jen místa prozrazující osobní afinitu.²³ Závěr referátu se opět nese v duchu hodnotícího soudu, který, i přes velký Čepův takt, nebyl vždy jednoznačně pozitivní. Jsou to právě ony zobecňující úvodní a závěrečné pasáže, které jsou z Čepových „knih týdne“ tím nejhodnotnějším. V nich nalezneme nejen jasnoživé analýzy, ale i brilantní reflexe syntetického či komparativního charakteru, které poodhalují alespoň střípky toho, co bychom mohli nazvat Čepovou uměleckou metodou a co uceleněji vyslovil ve svých esejích.

Čepovy „knihy týdne“ tak v mnohém přesahují stroze informativní charakter recenze. V době jejich vysílání přinášely vítané osvěžení do kulturní vyprahlosti komunistické reality²⁴ a alespoň částečně zacelovaly bolestné jizvy po řezech ideologického skalpelu. Udržovaly posluchače v kontaktu se svobodnou tvorbou a seznamovaly je s předními jmény světové literatury, jako jsou Albert Camus, Boris Pasternak, Julien Gracq, Friedrich Dürrenmatt, Marguerite Durasová, Nathalie Sarrautová, Françoise Saganová, Marguerite Yourcenarová, a mnoho dalších. Pro dnešního čtenáře jsou pak Čepovy „mluvené recenze“ především odrazem jeho četby; přibližují nám nejenom jeho oblíbené autory a vývoj čtenářského vkusu, ale vypovídají také o jeho konfrontaci s novými uměleckými tendencemi v soudobé literatuře. Jsou tak pro nás nedocenitelným dokumentem literární historie umožňujícím poznání dosud neprobádané činnosti Jana Čepa v RFE. Nejednou se však může stát, že se čtenář, podmaněn jiskrným slovem a poutavou analýzou recenzenta, nechá Čepovými referáty inspirovat i dnes. Pro autora „knih týdne“ by bylo jistě potěšujícím zjištěním, že jeho „robot“ nebyla nadarmo.

JAN ZATLOUKAL

²³ V některých citacích prozrazujících osobní spříznění lze stěží rozlišit Čepův komentář od citovaného textu (např. když hovoří o úzkosti v Mauriakově *Synu člověka*, nebo o poutích u Belloka, atd.).

²⁴ Srov. KOPECKÁ-VALESKÁ, Olga, „Jan Čep v rádiu Svobodná Evropa“, in *Bohemica Olomucensia*, roč. 7, č. 2 (mimořádné) – Litteraria, 2015, s. 129–133.